

ERKIN-IJODIY TARJIMADA TAZMINNING YUZAGA KELISHI

Suyunova Dilnozaxon Ilhomjon qizi

Mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada erkin-ijodiy tarjima jarayonida tazminning paydo bo'lish omillari lingvopoetik nuqtayi nazardan izohlanadi. Tazminning poetik san'at sifatidagi klassik talqini "matnlararo aloqa" nazariyasi (intertekstuallik/transtekstuallik) bilan bog'lab yoritiladi. Tadqiqotda didaktik-badiiy asarlar tarjimasi misolida tazminning yuzaga kelish usullari va vazifalari nazariy jihatdan tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *tazmin; erkin-ijodiy tarjima; matnlararo aloqa; intertekstuallik; transtekstuallik; gipertekst; kompensatsiya; lingvopoetika.*

Аннотация. *В настоящей статье с лингвопоэтических позиций раскрываются факторы формирования тазмина в процессе свободно-творческого перевода. Классическая интерпретация тазмина как поэтического приёма рассматривается в соотносении с теорией «межтекстовых связей» (интертекстуальность/транстекстуальность). На материале переводов дидактико-художественных произведений теоретически анализируются способы актуализации тазмина и его функциональные назначения в переводном тексте.*

Ключевые слова: *свободный (творческий) перевод; межтекстовые связи; интертекстуальность; транстекстуальность; гипертекст; компенсация; лингвопоэтика.*

Abstract. *This article offers a linguopoetic account of the factors underlying the emergence of tazmin in the course of free and creative translation. The classical interpretation of tazmin as a poetic device is examined in relation to the theory of intertextual connections (intertextuality/transtextuality). Drawing on translations of didactic literary works, the study provides a theoretical analysis of the mechanisms through which tazmin is realized and the functions it performs within translated texts.*

Keywords: *tazmin; free-creative translation; intertextual relations; intertextuality; transtextuality; hypertext; compensation; linguopoetics.*

Zamonaviy o'zbek lingvopoetikasi badiiy matnni "til + poetik mexanizm + madaniy xotira" birligida talqin qiladi, shu nuqtayi nazardan tarjima matni ham faqat "ko'chirma" emas, balki ko'pincha matnning badiiy-lisoniy qayta yaratilishi sifatida baholanadi [12:140].

Tazmin mumtoz poetikada ma'lum va barqaror termin, u shoirning o'z fikrini kuchaytirish maqsadida boshqa ijodkor asaridan "aforizm" darajasiga ko'tarilgan mashhur misra/baytni o'z matniga kiritishidir; bu misra ko'pincha epigraf-tezis vazifasini bajarib, keyingi baytlar uchun "qolip" bo'lib xizmat qiladi [12:34]. Tazminning adabiy termin sifatida imlo va leksikografik manbalarda ham qayd etilishi uning nazariy -legitim maqomini mustahkamlaydi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

Tazmini lingvopoetik hodisa sifatida sharhlash uchun “matnlararo aloqa” konsepsiyasi zarur. Intertekstuallik atamasining fan tarixida shakllanishi (J. Kristeva maktabi) matnning “yolg‘iz” emas, boshqa matnlar bilan dialogda yaratilishini ta’kidlaydi [13:5]. Keyingi bosqichda G.Genette intertekstuallikni yanada kengroq “transtekstuallik” doirasiga joylab, matnning boshqa matnlar bilan ochiq-yopiq aloqalarini (jumladan, gipertekstual munosabatlarni) tasniflaydi [2:534].

Tarjima esa aynan shu nuqtada intertekstual jarayon bo‘lish bilan birga, ko‘pincha “transtekstual” jarayon hamdir: tarjimon asliyadagi intertekstual elementlarni tanib, ularni tarjima madaniyatida qayta tiklashga majbur bo‘ladi; bu esa tarjimondan chuqur bilim, manbalararo xabardorlik talab etadi [4:309].

Erkin-ijodiy tarjimaning nazariy asosi tarjima tarixida “ma’no ustuvorligi” va “ijodiy erkinlik” tamoyillariga borib taqaladi: tarjimon ma’noni shakllantirish uchun nimanidir tushirib qoldirish yoki qo‘shish imkoniga ega ekani qayd etiladi. Tarjima nazariyasida bunday amaliyot turli “tarjima transformatsiyalari” bilan izohlanadi, transformatsiyalar zaruriyati, odatda, lug‘aviy muqobillik yetishmaganda yoki kontekst shartlari so‘zma-so‘z muvofiqlikka yo‘l bermaganda paydo bo‘lishi ta’kidlanadi [11:16].

Erkin-ijodiy tarjima “ko‘chirish”dan ko‘ra “qayta yaratish”ga yaqinlashgan sari, tarjima matnida intertekstual mexanizmlar ko‘proq faollashadi, tazmin esa bu yerda faqat “she’riy san’at” emas, balki tarjima strategiyasining poetik ko‘rinishidir.

Erkin-ijodiy tarjimada tazminning yuzaga kelishini noma’lum va tasodifiy hodisa sifatida emas, balki uchta asosiy yo‘nalish orqali ishlaydigan tizim sifatida ko‘rish mumkin.

Birinchi yo‘nalish – asliyatning poetik segmentlari. Didaktik-badiiy asarlarda (hikoyat + bayt/masnaviy aralash tuzilmada) baytlar mazmuni “xulosa”ga chiqaruvchi kuchli pozitsiyaga ega bo‘ladi; tarjimon bu pozitsiyani saqlash uchun baytni aynan keltirish, qisman keltirish yoki ijodiy qayta yaratish yo‘liga kiradi. Erkin tarjimada esa baytlar bilan ishlashda “tushirib qoldirish – qayta ishlash – qo‘shish” kabi amallar tabiiy hol sifatida qayd etiladi.

Ikkinchi yo‘nalish – kompensator kiritmalar. Tarjima jarayonida badiiy “ta’sir” yo‘qotilishi mumkin; shunda tarjimon mazmun saqlangan holda poetik effektini tiklash uchun boshqa manbadan “muqobil avtoritet” kiritadi: mashhur misra, hikmatli so‘z, maqol, diniy iqtibos va hokazo. Bunday kompensatsiya ko‘pincha tazminning pragmatik (ishontirish, dalillash, avtoritet yaratish) funksiyasi bilan ustma-ust tushadi.

Uchinchi yo‘nalish – paratekst va filologik tarjima modeli. Asliyat va tarjima yonma-yon beriladigan, hoshiyada izohlar keltiriladigan “tarjima+sharh” tipidagi matnlarda asliyatning o‘zi ham tarjima matni tarkibiga “kiritma” sifatida kiradi.. [10:13] Bu holat tazminning “kiritma matn” tabiatini ochiq ko‘rsatadi: tarjima matni intertekstni yashirmaydi, balki uni matnning o‘z strukturasi sifatida tashkillashtiradi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

Quyida uchta turli “tarjima-amaliyot” modeli doirasida tazminning yuzaga kelishi nazariy jihatdan asoslanadi, tazminning tarjimada paydo bo‘lish sharoitlari va vazifalariga qaralib, leksik-semantik kuzatishlar ikkilamchi (qo‘shimcha) qatlam sifatida beriladi.

Avvalo, Guliston muhitida yaratilgan erkin-ijodiy tarjima namunasida (XIV asr tajribasi) tarjimon asliyat “mag‘zi”ni olib, uni zamona ruhini va mahalliy muhitni aks ettiruvchi yangi hikoyatlar, qit‘a va baytlar bilan to‘ldirgani, natijada “yarim original” turdagi asar paydo bo‘lgani ta’kidlanadi [6:112]. Bu holat tazmin uchun ikki yo‘l ochadi: bir tomondan, asliyatning aforistik baytlari manba bo‘lib xizmat qiladi, ikkinchi tomondan, tarjimonning qo‘shimcha baytlari xulosa va dalillash funksiyasini kuchaytirib, asarni “kiritmalar”ga boy qatlamli matnga aylantiradi.

Mazkur erkin-ijodiy tarjimada tarjimonning amaliyoti aniq tasvirlangan, u ayrim parchalarni tushirib qoldiradi, ba’zi she’rlarni ijodiy qayta ishlaydi, o‘zining va zamondoshlarining she’rlarini kiritadi, ayrimlarini tarjima qilmay o‘zicha qoldiradi. Aynan shu “kiritish” va “o‘zicha qoldirish” mexanizmlari tazminning tarjimadagi realizatsiyasidir.

Bu namunani muallifi sifatida Sayfi Saroyi tilga olinadi; u yaratgan “Gulistoni biturkiy” asari 1390–1391 yillarda Misrda forsiydan turkiyga “birinchi bo‘lib erkin tarjima” qilingan yirik adabiy yodgorlik sifatida ko‘rsatiladi [15:109].

Ikkinchi misol sifatida “tarjima+sharh” modelidagi “Shavqi Guliston” ko‘rib chiqiladi. Bu matnning filologik qiymati shundaki, unda asliyat va tarjima yonma-yon berilgani, sahifa hoshiyalarida asliyatdagi murakkab arabiy-forsiy so‘z va iboralarga izoh yozilgani qayd etiladi [11:57]. Bunday tuzilma tazminning “ochiq intertekst” ko‘rinishini yaratadi, asliyat segmenti tarjima matnining ichida saqlanadi va tarjima matni shu segment atrofida izohli “qabul konteksti”ni shakllantiradi. Bu yerda tazminning funksiyasi avvalo didaktik: asliyatning aforistik baytlari o‘quvchi uchun “tayanch”, izohlar esa semantik yo‘l-yo‘riq bo‘lib xizmat qiladi.

Uchinchi misol – keyingi davr tarjimonlik maktabida (XIX asr) “Guliston”ni keng kitobxonlarga tushunarli qilib qayta ishlash amaliyoti ko‘zga tashlanadi. Muhammadrizo Ogahiy haqidagi ma’lumotlarda tarjima sohasida uning “Guliston”ni qisqartirib, ommabop qilib tarjima qilgani tilga olinadi. Yaqin yillarda uning dastxati bilan bog‘liq “Guliston” qo‘lyozmasi aniqlangani ham xabar qilinadi. Bu yo‘nalishda tazminning yuzaga kelishi ikki shaklda ko‘riladi: (a) asliyatning poetik bo‘laklarini didaktik xulosa sifatida saqlash, (b) tushunarlilikni ta’minlash uchun badiiy-kompensator kiritmalar (maqol, hikmat, ibora) orqali “ta’sir”ni tiklash. Bu xulosalar tarjima nazariyasida erkin tarjimaning “madaniy moslashuv” va “ijodiy boyitish” imkoniyatlari bilan mos keladi. [11:58]

Shu uch misol umumiy nazariy natijani beradi: erkin-ijodiy tarjimada tazmin ko‘pincha “gipertekst” (yangi matn)ning “intertekst” (kiritma segment)ga suyanib ishlashi sifatida organizatsiyalanadi; bu esa Genette tasnifidagi matnlaro munosabatlar logikasiga hamohang.

Erkin-ijodiy tarjimada tazminning yuzaga kelishi “tasodifiy bezak” emas, balki tarjima jarayonining o‘z tabiatidan kelib chiqadigan lingvopoetik hodisadir, tarjimon ma’no

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

va ta’sirni saqlash jarayonida asliyat poezisiga suyangan holda kiritmalar (aforistik baytlar, mashhur misralar, sharhga ehtiyojli segmentlar) orqali matnning yangi badiiy butunligini quradi.

Bir nechta tarixiy tajribalar shuni ko’rsatadiki, tazmin tarjimada ikki qiyofada ko’rinadi: bir tomondan, erkin-ijodiy tarjimada “yarim original” asar yaratish usuliga aylanadi; ikkinchi tomondan, tarjima+sharh modelida asliyatning o’zi “ochiq intertekst” sifatida matn tanasiga joylashtiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaeva V.Q. Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarining o’rganilishi hamda asardagi somatik frazeologik birliklarning qo’llanishi. Qo‘qon universiteti xabarnomasi. 9No. 2023. – B. 174–179.
2. Bayzakov F.X. “Guliston” asarining o‘zbekcha tarjimalari // Ilmiy maqola. – Toshkent, 2024.
3. Eshonqulova Shahnoza Yusufovna. Sayfi Saroyining “Gulistoni bit-turkiy” asari tili haqida // Ilmiy maqola. – Toshkent, 2020.
4. Genette G. Palimpsestes: La littérature au second degré. – Paris: Seuil, 1982. – 467 p.
5. G‘ofurov I., Mo‘minov O., Qambarov N. Tarjima nazariyasi: O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2012. – B. 240.
6. Kristeva J. Word, Dialogue and Novel // Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art. – New York: Columbia University Press, 1980. – P. 64–91.
7. Po‘latov A., Muhamedova S. Kompyuter lingvistikasi. – Toshkent, O‘qituvchi, 2009. – B.124.
8. Saidov Yo. O‘zbek adabiy tili tarixi. O‘quv qo‘llanma. – Buxoro, 2019. – B. 167.
9. <https://gomus.info/oz/encyclopedia/t/tazmin/>
10. Xamidova M. Intertekstuallik va badiiy tarjima // Ilmiy maqola. 2019.
11. Intertextuality // Blackwell Publishing sample chapter. – Elektron manba. – https://www.blackwellpublishing.com/content/bpl_images/content_store/sample_chapter/0745631215/001.pdf